

noj Europi, jer nam je najjači dojam da je cilj bio uništenje i izgon Hrvata s toga područja kroza stoljeća?

Drugo je: Kako su ljudi i Crkva preživjeli i kako danas žive, čemu se nadaju? Koji je smisao mučeništva, zašto toliko smrti?

Treće je: Tko su ti zločinci i tko ih štiti?

Kad zaklopimo knjigu, osnovni je osjećaj potrebe da zahvalimo autorima na pregnuću i da iskažemo svoje priznanje radu zasnovanom na najboljim načelima znanosti, ali i na načelima vjernosti Crkvi i narodu. Samo je, naime, ta vjernost mogla uložiti godine i dane predanoga, kritičkoga i stvaralačkoga rada kako bi nastala ova jedinstvena povijest koju bi trebalo prevesti na neki svjetski jezik.

Nužnost zapisa bila im je osnovni pokretač, što se potvrđuje i citatom iz djela Ive Andrića na kraju knjige: *Jer kad dode do kakva prevrata, mogu se lako i zauvijek uništiti ćuprije, gradovi, džamije i crkve, ali knjiga se ne može razoriti.*

Ova će knjiga svojim tekstom i svojim znanstveno-kritičkim aparatom poslužiti i pomoći u nastanku drugih, različitih i istovrsnih knjiga. Ona će uvijek biti na ponos svojim autorima i hrvatskoj javnosti. Ipak njezin će najveći uspjeh biti ako postane svjetlo i putokaz naraštajima vjernika i svećenika, redovnika i biskupa, jer će tada značiti jamstvo života Banjolučke biskupije u sljedećim stoljećima.

Tada će se ostvariti riječi iz gesla što ga je uz svoj predgovor istaknuo biskup dr. Franjo Komarica: *Ovdje mrtvi žive, ovdje nijemi govore.*

Kako želimo da drugi naučava o nama?

David L. COPPOLA (izd.), *What do We Want The Other to Teach About Us? Jewish, Christian, and Muslim Dialogues*, Sacred Heart University Press, Fairfield, Connecticut, USA, 2006., XVIII+421 str., cijena 26.95 dolara.

Katoličko sveučilište Srca Isusova u gradu Fairfieldu, država Connecticut, SAD, organiziralo je od 2000. do 2003. god. pet simpozija o temi iz naslova ove knjige: Kako želimo da sljedbenici drugih religija i uvjerenja naučavaju o našoj vjeri? Knjiga sadrži odabrana predavanja s tih susreta, sažetak rasprave i prigodna pitanja za nastavak praktičnog i znanstvenog razmišljanja. Katolički urednik David L. Coppola podsjeća u uvodu na osnovne tekstove katoličkog učiteljstva o stavu Crkve prema nekršćanskim religijama te iznosi nastojanje sudionika dijaloga da svoju vjeru predstavljaju drugima te nauče tako predstavljati druge da oni u tome mogu sebe prepoznati. Oslanjajući se na zlatno pravilo ističe: "Čini drugima ono što želiš da oni čine tebi sada - znači da ćete o nama tako naučavati kako želite da mi naučavamo o vama: adekvatno, pošteno, s poštovanjem. Postajemo jedni drugima zrcalo ondje gdje se može prepoznati međusobna srodnost u misteriju" (str. XV). Organizatori su se oslonili na encikliku Ivana Palva II. *Veritatis spendor* iz 1993. god., koji uči da svoju vjeru drugima izlažemo a ne namećemo. Najavljuje da autori priloga žele potaknuti nastavak dijaloga i odgoj vjernika u sinagogama, crkvama i džamijama te podsjetiti kako dijalog s drugima traži dijalog unutar vlastite zajednice.

Referati su podijeljeni u pet skupina:

1. Uspostava konteksta za dijalog (str. 3-44, 3 predavanja);
2. Što želimo da drugi naučavaju o našim teološkim tradicijama (str. 47-110, 3 predavanja);
3. Što želimo da drugi naučavaju o našim povijesnim tradicijama (str. 113-246, 11 predavanja);
4. Što želimo da drugi naučavaju o našoj molitvi i liturgiji (str. 249-319, 7 predavanja);
5. Što želimo da drugi naučavaju o našoj etičkoj tradiciji (str. 323-408, 6 predavanja).

Na početku svakog dijela D. Coppola kratko uvodi u predloženi zadatak a na kraju iznosi pitanja s rasprave kao prigodu za produblјivanje i predlaže inicijative za rad u zajednicama. U prvom dijelu dominikanac Remi Hoeckman, profesor na Angelicum u Rimu, govori o svetom prostoru dijaloga ističući da se u konstruktivan dijalog što ne vodi u sinkretizam niti prozelitizam mogu upuštati osobe “koje poznaju svoju religioznu tradiciju, njome se hrane, u njoj se osjećaju sigurne i stoga mogu poštivati vjersku tradiciju i vjersko iskustvo drugih” (str. 4). Zatim Židov Tsvi Blanchard navodi moralnu potrebu za vjerskim dijalogom u pluralnom svijetu. Nadbiskup Michael Fitzgerald, nekadašnji predsjednik Papinskog vijeća za dijalog s religijama a sada nuncij u Egiptu, obrazlaže potrebu dijaloga ovim razlozima: jednota Boga, vjerničko osvjedočenje u svijetu, odgovornost za ljude i služenje čovječanstvu te mir u svijetu. Židovski teolog Alon Goshen-Gottstein, koji predaje judaizam kršćanskim studentima, žali što još uvijek kod nekih kršćana prevladava uvjerenje da je judaizam legalistička religija te skreće pozornost da prikazivač vlastite vjere “drugima” nužno odabire spise i događaje, ali mu

je svijest o prisutnosti “drugoga” dobra prigoda da formulira “svoj” identitet. Priznaje da nije isto prikazivati Židovstvo kršćanima ili muslimanima te da je unutarnji dijalog Židova potreban za predstavljanje cjelovitog judaizma “drugima”. Kanon definira kao povijesno pamćenje zajednice te ističe da su izvori vjere *Tanah*, *Mišna* i *Siddur* (molitvenik). Od katoličkih teologa preuzima načelo: “Lex orandi est lex credendi.” U predstavljanje svojega drugima ubraja i kritično procjenjivanje nekih postupaka i mišljenja u vlastitoj zajednici: “Tako apologetski čin predstavljanja moje religije drugima donosi prigodu za ispitivanje samoga sebe i za uspostavljanje idealnog oblika religije što ga namjenjujem ne samo ‘autsajderima’ kojima se obraćam nego i ‘insajderima’ koji tako bivaju sučeljeni s novom vizijom vlastite tradicije” (str. 70). Definira judaizam kao “trajnu povijest Izraelova življenja u Božjoj prisutnosti” (str. 72, 75) te uočava kako predstavljanjem svoje vjere drugima uči što je njezina bit i uočava mrlje vlastite prošlosti, uvjeren da jedino pripadnik pojedine vjere koji je otvoren za komunikaciju može konstruktivno kritizirati vlastitu zajednicu (str. 73). Razlikuje vanjski jezik opisivanja i unutarnji jezik predstavljanja. Među bitne vrijednosti judaizma ubraja: savez, zapovijedi, proučavanja Tore, molitvu, posvećeno vrijeme, sveti prostor, svete uzore vjere, odbranje Izraela, mesijansku nadu.

David Burrel s Katoličkog sveučilišta Notre Dame u Indiani predstavio je kršćanstvo kao abrahamsku vjeru u kojoj su nama kršćanima zajedno sa Židovima i muslimanima zajednički ključni pojmovi: Bog objavitelj, Riječ Božja, zajednica primatelja. Zaključuje da u susretu s drugima postajemo svjesniji svojih korijena. Musliman Jamal J. Elias predaje islam kršćanskim studentima u SAD-u koji uglav-

nom ne prakticiraju svoje kršćanstvo. Među njima nailazi na uobičajene predrasude protiv islama: da je to vjera Arapa, da robuje obredima, da podcjenjuje žene, da odobrava nasilje nad nevinima i slično. Ističe da je središte islama vjera u Boga Stvoritelja koji je milosrdan te da Kur'an sadrži sve što je Bog htio objaviti.

Na početku trećeg dijela židovski povjesničar u SAD-u Derek J. Penslar obrađuje temu: "Poučavanje židovske povijesti kao sastavnog dijela univerzalne povijesti" (str. 127-149). Istaknuvši da bi svi studenti povijesti trebali biti osposobljeni uočavati uzroke, značenje i posljedice važnih događaja iz prošlosti, postavlja pet univerzalnih oznaka židovske povijesti: 1. kao duhovna majka kršćanstva i islama židovstvo je velika civilizacija; 2. Židovi su urbani narod; 3. bili su stoljećima proganjani; 4. poslijebiblijsko židovsko društvo nije bilo miroljubivije ni tolerantnije od kršćanstva ili islama; 5. današnja država Izrael čuva Židove od asimilacije. Žali što opada broj Židova u SAD-u i drugdje u dijaspori bilo zbog niske stope radanja bilo zbog asimilacije. Rabin Michael Dushinski kao potomak Židova iz istočne Europe, čijeg su strica Mađžari kao saveznici Nijemaca poslali na prisilni rad u Bor a oslobodili ga Titovi partizani kojima se odmah pridružio, iznosi drugačiji pristup židovskoj povijesti. Za njega je povijest držanje Šabata i blagdanâ te prakticiranje 13 načela židovske vjere kako ih je sastavio Maimonides 1172. god., a pobožni Židovi recitiraju ih dvaput dnevno. Treći prilog o židovskoj povijesti jest rabina Davida F. Sandmela iz Baltimorea u SAD-u, koji s ponosom podsjeća da su Židovi SAD-a 2000. god. usvojili izjavu *Dabru Emet* o odnosu prema kršćanima. Slaže se da "drugi" sebe definiraju u dijalogu i podsjeća na zbornu djelo *Christianity in Jewish*

Terms iz 2000. god. te upozorava na pluralizam unutar židovstva: "Dinamizam i razilaženje uvijek su bili dio židovske zbilje... Religija i vjera su sastojnice a ne cjelina onoga što judaizam jest ili što znači biti Židov" (str. 162-163).

"Što kršćani hoće da Židovi i muslimani naučavaju o kršćanstvu?" (str. 167-181). Na to odgovara kršćanski religijolog iz Philadelphije Leonard Swidler koji podsjeća da je Židov Isus Nazarećanin u središtu svih ogranaka kršćanstva. Vjersku istinu o sličnosti svakog čovjeka s Bogom tumači kao sposobnost spoznavati, slobodno odlučivati i ljubiti. Pokušava jednostavnim rječnikom objasniti vjeru u inkarnaciju. Istaknuvši s tugom podjele među kršćanima 1054. i 1519. god., skreće pozornost na obnovu u duhu Drugog vatikanskog sabora koji je ozbiljno otvorio razdoblje dijaloga. Dijalog treba učiti i tu nema prečaca. Citira Pavla VI. *Ecclesiam suam*, 78: "Dijalog zahtijeva pluralizam društva i zrelost koju je čovjek dostigao u ovo vrijeme. Bio čovjek religiozan ili ne, njegova sekularna izobrazba omogućava mu da razmišlja, razgovara i s dostojanstvom vodi dijalog." Katolički teolog iz Salzburga Hans-Joachim Sander ispituje odnos objave i tradicije prema katoličkom učenju braneći uvjerenje o nezabludivosti pape koji je pozvan "predstavljati nauk Crkve u sadašnjoj povijesnoj situaciji" (str. 192). Papa definira ono što je istina a sadržaj definicije ne postaje tek tada istinom. Pregled dokumenata o dijalogu između protestanata i Židova od 1950. do 2000. god. obradio je Wolfgang Kraus sa Sveučilišta u Koblenzu (str. 209-230). Zalaže se da u kršćansko razumijevanje samoga sebe bude uključeno i postojanje Izraela kao države, naroda i religije jer kršćani ne bi trebali čupati Isusa iz židovstva 1. st.

Jamal Badawi sa Sveučilišta St. Mary u Halifaxu, Nova Scotia u Kanadi, obradio je islamsko gledanje na vlastitu povijest i vjeru (str. 231-241). Tvrdi da islam i muslimani nisu isto, jer pojedinac griješi, ne vjera. Tumači u kojem smislu su svi proroci bili muslimani te je i svemir muslimanski. Poštujući abrahamski korijen judaizma, kršćanstva i islama, kaže: "Čuo sam kako neki tvrde da muslimani vjeruju da je Biblija iskvarena te da se ne smije prihvaćati da bi u njoj išta bilo istinito. Kad bi zaista tako bilo, što je onda Kur'an došao potvrditi? Ako cijela Biblija nema važnosti, nikakve autentičnosti, zašto Kur'an govori da je došao potvrditi ono što je ostalo nedirnuto u toj Bibliji?" (str. 236). Navodi citate iz Kur'ana o svijesti religijske pluralnosti te ispravlja poimanje džihada.

U okviru četvrtog dijela rabin Reuven Kimelman sa Sveučilišta Brandeis, Massachusetts, SAD, obradio je židovsko prakticiranje molitve i bogoslužja (str. 259-269). Čovjek je za židovskog vjernika spoj duha i tijela, ne bojište, zatim čuvar svemira a ne gospodar. Zato Židov u molitvi blagoslivlje Boga za sva živa bića i za vlastiti život. U molitvi i liturgijskim slavljinama Židov slavi ljubav Božju prema Izraelu kao izabranom narodu. Zaključuje: "Naša svijest o samima sebi kao tijelu i duši omogućuje nam da ljubimo, da budemo od Boga ljubljeni te da se nadamo otkupljenju." U odgovoru na njegovu viziju židovske molitve, T. Blanchard (str. 271-278) ističe kontemplativne elemente židovske molitve. Kardinal Martini istaknuo je bit katoličke liturgije prema učenju Drugog vatikanskog sabora s posebnim naglaskom na euharistiji kao događanju Crkve (str. 279-284). Dva druga katolička izlagača dodali su da je liturgija zajedno s etičnim življenjem odgovor Bogu koji se objavljuje u povijesti, a izvor kršćanske molitve jest Gospodin Isus.

Muslimansko poimanje molitve obradio je Abdul Hadi Palazzi iz Islamskog centra u Rimu koji potanko tumači tjelesne kretnje prigodom moljenja *Fatihe*, prvog poglavlja Kur'ana, te važnost recitiranja Božjih imena. Jedan drugi muslimanski teolog obradio je sufizam kao unutarnju dimenziju islamske duhovnosti (str. 300-315). Na žalost ne navodi godine kada su živjeli pojedini islamski mističari iz čijih djela uzima navode o molitvi.

U petom dijelu Coppola ističe u uvodu kako je vjernički moral odgovor na ispruženu ruku Boga koji se objavio te naglašava važnost socijalnih kreposti (str. 327-329). Židovski etičar iz New Yorka Eugene Korn prikazuje židovsku etiku kao sustav vrijednosti koji se razvija (str. 331-344). Temelj su imperativi Biblije, ali su važne i pouke rabina kroza stoljeća. Ljudski život je vrhunska etička vrijednost u židovstvu te u vezi s njime pravda i djela milosrđa. Kao tri najvažnije moralne zapovijedi vidi zabranu ubijanja nevinoga, zabranu brakolomstva i incesta te zabranu šovanja idola. S ponosom ističe da postojanje države Izrael omogućuje Židovima vjernički moral u pluralnom društvu. Ljuti se na svodenje židovske etike na zakon te ističe da iščekivanje mesijanskog otkupljenja ne umanjuje važnost zalaganja za zemaljsku domovinu. Dopunja ga židovski teolog iz New Yorka Barry Friedman ističući kako je "židovska etika individualna i zajedničarska, autobiografska i sociološka". Bori se protiv kulta mučenika jer da time biva zanemarivana dužnost čuvanja vlastitog života.

Katolički moralist sa Sveučilišta Fordham u New Yorku John L. Elias obradio je kršćanski moral prema katoličkom, protestantskom i pravoslavnom učenju (str. 353-382). Svima je dakako polazište Isus koji je propovijedao kraljevstvo Božje kao dje-

lotvornu Božju snagu u svijetu i u životu pojedinaca. Katolici se u razvijanju sustavne moralke naslanjaju na poimanje naravnog zakona, protestanti su reagirali na korupciju u Crkvi i zato im je jedina podloga kršćanskog morala Sveto Pismo. Pravoslavci vjernički moral vežu uz liturgijsku duhovnost, posebno duhovnost ikona. U zaključku obrađuje moralni problem rata prema tri kršćanske tradicije te upozorava na menonite, kvekere i druge koji se već stoljećima opiru uporabi sile. Na kraju svoga priloga naveo je glavna teološka djela danas o kršćanskom moralu kod katolika, protestanata i pravoslavaca. Njegovu viziju ovog pitanja dopunio je Brian Stiltner s organizatorova Sveučilišta istaknuvši važnost kršćanskog morala u obitelji te samoodgoja po međuvjerskom dijalogu.

Asad Husain sa Sveučilišta Western Illinois u SAD-u obradio je islamske etičke tradicije sa stajališta predstavljanja drugima (str. 391-404). Izvor islamske etike je Kur'an te je ona u osnovi univerzalna, božanska i trajna; to je moral temeljen na vjeri u Boga jedinoga. Nema "popusta" za bogataše ili ljude iz viših socijalnih krugova u islamskom moralu, a bitno je ispunjavati volju Božju u svim prigodama života. Prorok Muhamed za muslimane je uzor vjerničkog življenja i poglavar koji je služio zajednici. Upozorava na razlike u islamu (ethics of disagreement) i na kraju nabraja zajedničke etičke vrijednosti muslimana, Židova i kršćana. Među 22 naslova djela koja se ovim pitanjem ozbiljno bave navodi i neke kršćanske islamologe.

Urednik je na kraju stavio važne dodatke: osnovna djela za daljnje proučavanje (str. 409-413), elektroničke adrese koje informiraju o međureligijskom dijalogu (str. 414), kazalo pojmova i imena (str. 415

-421). Tako je knjigu učinio vrlo upotrebljivom i korisnom. Onima koje zanima međuvjerski dijalog i čije je znanje engleskog dostatno za razumijevanje teoloških djela preporučujem da ovu knjigu ne samo pročitaju nego i da je meditiraju. Iz nje vidimo da je potrebno istinsko poznavanje vlastite vjere i življeno zajedništvo s pripadnicima vlastite zajednice da bismo o svojoj vjeri mogli razumljivo govoriti drugima. S druge strane, kao što ne želimo da drugi karikiraju našu vjeru, povijest i duhovnu tradiciju, tako bismo morali upoznavati vjeru i povijest drugih kako bi se oni u našem govoru o njima i razgovoru s njima mogli prepoznavati. U tome je nezaobilazni doprinos ovog zbornika radova.

Mato Zovkić

Su-vremenost Stadlerova filozofiranja*

Željko PAVIĆ, *Philosophia fundamentalis Josipa Stadlera*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2006.

Veliki dio pisane baštine vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera stručno je obrađen i publiciran. Nedostajala je jedna cjelovitija znanstvena obrada Stadlerova filozofijskog opusa. Dr. Željko Pavić se dulje razdoblje bavio proučavanjem i istraživanjem Stadlerovih filozofijskih dijela što je dijelom i publicirano. Ovom nam knjigom stavlja na raspolaganje cjelovite rezultate svoga znanstvenoga rada.

Već iz pregleda sadržaja je vidljivo koliko i kakvog se projekta prihvatio autor Pavić. Filozofska baština Josipa Stadlera

* Izlaganje prigodom predstavljanja knjige koje je održano 26. siječnja 2007. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.